

Amely Böjt Elő Havának 17. napján a Nemes Városnak hozzám utasított követjei által küldött levelembé szándékomnak bételjesítését a követek által csak szóval jelentettem ki, azt most kinyilatkoztatom, hogy tudni illik ez eddig volt Parochus, úgymint Kopcsay János Canonicus és Vice-Esperes Eö Kigyelme helyébe Kedves Fiamat Tarkovics Gergelyt, aki ennek előtte egynéhány esztendőig a Püspöki Iskolámban Papságra menendő Ifiaknak Tanítója volt, most pedig tsak ugyan itt lévő seminariumokat mint Praefectus kormányozza, Kigyelmetek közzé Parochusnak, és egyszersmind Tekintetes Nemes Szabolcs Vármegyében, így nem különben Tekintetes Nemes Szabad Hajdú Városok kerületjében is a Napkeleti Szent Ritusunkon lévő Paróchusok felett Feö Esperesnek rendelem...

Ungvár 22.-dik Martius 793²⁷

Az 1793 májusában Dorogra kinevezett Tarkovics a hungaro-rutén egyházközség parochusának teendőin kívül Szabolcs megye és a Hajdú kerület főespereseként a vegyes etnikumú alsó-szabolcsi esperesi kerületet is adminisztrálta. Mint fentebb rámutattunk, az esperesség nyelvi gyakorlatában a szinkretizmus érvényesült. Tarkovicsnak magyarul ír a dorogi magisztratus és a hadnagy, számtalan magyar levelet kap kerületéből is²⁸.

Az 1812-ig egyházi szláv, ill. ruszin nyelven vezetett dorogi anyakönyvbe ritkán tett bejegyzést, azt káplánja vezette. Figyelemre méltó viszont, hogy az ő idején elindított Halál oka rovatban ő is magyarul adja meg a halál okát: *fulladásban, hurutban, kelevénben, forróságban, öregségben, sinlésben, szárazbetegségben* stb. A levéltári anyag tehát nem támasztja alá *Duchnovics* megállapítását, miszerint Tarkovics magyar nyelvtudása alapvetően hiányos lett volna. Ellentmondanak annak a XVIII. századvégi hajdúsági és szabolcsi népi, nyelvi viszonyok, valamint Bacsinszky humánus nyelvi politikája. A tokaji görögkatolikus hívek 1797-ben magyar nyelvű levélben fordultak *Tarkovics Gergelyhez*, kérve őt legyen lelki atyjuk és parochusuk.²⁹

Említettem, hogy a vizsgált időszakban az alsó-szabolcsi esperesség több egyházközségében *a román nyelv volt a liturgia nyelve*. Talán itt jelentkezhetett az igény, hogy Tarkovics románul megtanuljon?

Tarkovics 1793. május 15-én jött el az ungvári szemináriumból Dorogra. Innen 1798. novemberében távozott el új állomáshelyére – Ungvárra. 1798-tól három egyházi szláv, ill. ruszin nyelven írott körlevele maradt fenn³⁰, az anyakönyvek tanúsága szerint november 11-én temetett utoljára Dorogon.³¹

²⁷ HPL. Fasc. 10. N. 30. 1793. március 22.

²⁸ Tarkovicstól magyar nyelvű levelek: HPL. Fasc. 11. N. 44. 1794; Fasc. 12. N. 30. 1795; Fasc. 12. N. 21. 1795; Fasc. 12. N. 47. 1795; Fasc. 13. N. 37. 1797. stb. Tarkovics magyarul válaszol, magyar nyelven jegyzi le a tanúvallomásokat, végrendeletek szövegeit, magyarul esket, gyóntat stb. Tarkovicsnak magyar nyelvű levelek: HPL. Fasc. 11. N. 33. 1794; Fasc. 11. N. 30. 1794; Fasc. 12. N. 39. 1795; Fasc. 13. N. 3. 1796; Fasc. 13. N. 37. 1797., továbbá több tucatnyi levél.

²⁹ Vö. HPL. Fasc. XIV. № 20. 1797

³⁰ A körlevelek szövegét és nyelvi elemzését ld. *Studia Slavica Hungarica*. XXXII. 1986. 1-4. 63-100.

³¹ Meghaltak anyakönyve Hajdúdorog, 1798.

Bacsinszky András püspök, (1732-1772-1809) a ruszin felvilágosodás képviselője

Bacsinszky András püspök életéről, működéséről

BACSINSZKY ANDRÁS.
GÖRÖG EGYSYENŰLT SZERTARTÁSÚ
MUNKÁCSI LEGELSŐ PÜSPÖK

Bacsinszky András püspök életét, tevékenységét szeretném bemutatni feldolgozások, valamint primér források, püspöki körlevelei tükrében. Püspökösködése alatt új gondolatok, megoldások egészen a XX. század közepéig ható reformok születtek a ruszin népeletet ezernyi szállal átszövő egyházi élet minden területén. Bacsinszky körleveleiben a XIX-XX. századi ruszin nemzeti ideológia szinte minden lényeges eleme megjelent. Bacsinszky a XVIII. századi ruszin történelem és művelődéstörténet jelentős alakja. Nem csupán arról van szó, hogy nevéhez és püspökösködésének idejéhez fűződik a ruszin nemzeti újjászületési mozgalom első jeleinek megnyilvánulása. A szerényen jelentkező, de nemzeti-

nek nevezhető törekvéseknek aktív befolyásolója, alakítója volt, így a XIX. századi ruszin nemzetiségi mozgalom egyik előfutárának is tekinthető. Annak ellenére, hogy tevékenységének és szerepének sommás, általában pozitív értékelése a ruszinok XVIII. század második felének – XIX. század első harmadának történelmével, irodalmával, iskolatörténetével foglalkozó minden munkában szóba került, összefoglaló, értékelő tanulmány sem róla, sem a nevével jelzett korszakról nem ké-

szült¹, Ennek meglátásom szerint bizonyos fokig tudománytörténeti magyarázata is van. A „rutén Herodotosnak” nevezett Basilovits latin nyelvű történeti munkája s egyúttal minden további kutatás egyik fő forrása, Bacsinszky idejében íródott, Bacsinszkyról és koráról viszonylag kevés anyagot tartalmaz. A polgári történetírás egyháztörténetére koncentráló képviselői *Duliskovics, Hodinka, Zsatkovics* is csak Bacsinszky koráig tárgyalták a ruszinok történetét. Marxista történészek pedig a XIX. század közepétől, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásáig terjedő időszakra koncentráltak.

Bacsinszky András 1732. november 14-én született az Ung megyei *Benetine* községben galíciai eredetű lelkészkedő nemesi családban.² A gimnáziumi tanulmányok megszerzéséhez szükséges elemi ismereteket a szülői házában kapta meg. Az ungvári jezsuita gimnázium elvégzését követően 1752-1758 között *Nagyszombatban* folytatott teológiai stúdiumokat, ahol a teológia doktora fokozatot is megszerzte. Tanulmányai befejeztével *Hajdúdorogra* kerül segédlelkésznek. Szabados György Munkácsra távoztával 1763-ban hajdúdorogi parochus, rövidesen *Szabolcs megye és a Hajdú Kerület főesperese lett*. Hajdúdorogi tevékenysége beilleszkedik a szabolcsi-hajdúsági népi-nyelvi viszonyoknak rendjébe. Az e területhez kapcsolódó tevékenységét, a püspöki székbe emelkedését követően is a nyelvi szinkretizmus jellemezte. Az egyházi előírásoknak megfelelően az anyakönyvet Bacsinszky András egyházi szláv nyelven vezette, hívei számára magyar nyelvű feljegyzéseket, nyugtákat, szerződéseket készített, magyarul levelezett Dorog hajdúváros hadnagyával és magistrátusával, az egyházi főhatóságokkal latin és rutén nyelven, a vármegeye embereivel pedig a hivatalos latin nyelven. Főesperesként a szabolcsi főesperesség egyházközségeivel szintén magyarul levelezett. A püspöki székbe emelkedését követően is hasonló úzust követett. A dorogi esperesség levéltárában jelentős számú izes magyar nyelvű levél őrződött meg tőle, illetve kancelláristáitól.³ A magyar nyelvű egyházi irodalom azt emeli ki, hogy bizonyos liturgikus cselekményekbe a magyar nyelvet is bevonta, s népénekeket fordított magyar nyelvre.⁴

¹ Dolgozatom elkészítését követően, a *Bacsinszky-filológiát* újabb adatokkal gazdagította Valerij Pagyák ungvári ruszin kutató. Megfigyelései alátámasztják elemzésemet. Az általa bemutatott Bacsinszky-körlevelek a Magyar Királyi Helytartótanács iskolákra, katonaságra stb. vonatkozó rendeleteit közvetítette a görögkatolikus klérusnak. Vö. Валерія Падяк: Сам на сам з єпископом Андрієм Бачинським. Молодь Закарпаття. 7. листопада 1991. п. No. 45. 4-5. Pagyák újságcikkéből az is kiderül, hogy Bacsinszky András püspök emlékére Kárpátalján több képzőművészeti alkotás, szobor, dombormű, érme készült.

² Bacsinszkyról ld. még Баран О.: Єпископ Андрій Бачинський и церковне відродження на Закарпатті. Бібліотека Логосу. т. XXXIII. Канада, Йорктон, Саск, 1963; Удвари И.: Податки о карпатоукраїнській (русській) просвіщеносці. Вплив просвітительських ідей ох у циркулярних писмох Андрія Бачинського (1732-1809). Нова думка XVIII. 1989. ч. 74. 33-36; оп. ище. О живоце и діялносци Андрія Бачинського (1732-1809). Нова думка XVIII. 1989. ч. 76. 37; Данилюк Д.: (Бачинський) Не думал о временном добре. Закарпатская правда. 1990. III. 28. стр. 4.

³ A Hajdúdorogi Püspöki Levéltárban megőrződött pecsétcímere is. HPL. Fasc. 2. №9; erről ld. Páll I.: Bacsinszky András püspök nemesi pecsétje. Vasvári Pál Társaság Füzetei. 3. Nyíregyháza, 1990. 35-36.

⁴ Grigássy Gy.: A magyar görög katolikusok legújabb története. Ungvár, 1913. 37; Sztripszky H.: Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól. Bp., 1913; Timkó I.: Keleti kereszténység, keleti egyházak. Bp., 1971. 466-467; Pirigyi I.: A görögkatolikus magyarság története. Nyíregyháza, 1982. 85-89.

A hajdúdorogi, ún. schizmatikus mozgalom idején (1765) szerzett tapasztalatai motiválták, hogy intenzíven bekapcsolódjék a munkácsi egyházmegye függetlenségéért, ill. kanonizálásáért folytatott mozgalomba.⁵ 1768-ban, mikor folytatódik a munkácsi egyházmegye latin püspökségek mintájára történő megszervezése, az első, 4 tagú káptalan tagja lett. 1769-ben őt választották a Mária Teréziához vezetett küldöttség élére, mely a munkácsi püspökség kanonizálását volt hivatva képviselni. 1772-ben püspökké nevezték ki. *Püspökként széleskörű és aktív kulturális, szervező tevékenységet fejtett ki. Tevékenysége szinkronban volt a felvilágosult abszolutista Habsburg-monarchák görögkatolikusokkal kapcsolatos politikájával, azt a rutén klérus számára maximálisan kamatoztatta. A kormánynak az anyagi jólét, a műveltség, iskoláztatás színvonalának emelésére irányuló felvilágosult abszolutista törekvései találkoztak Bacsinszky magas fokú felelősségtudattal végzett, messzetekintő, ugyanakkor a konkrét politikai erőviszonyoknak megfelelő, aprónak tűnő problémákra is figyelő munkálkodásával.*

A munkácsi püspökség Bacsinszky személyes közbenjárására 1776-ban kapta meg Mária Teréziától az évi 12 ezer aranyforintot jövedelmező tapolcai apátságot, új székhely céljára a feloszlott jezsuita rend ungvári kolostorát, annak templomát, papneveldének pedig a Drugeth-féle várat (1775-1780). Megszervezte a hét tagú káptalant, amelynek tagjai számára megfelelő anyagi fedezet birtokában lehetővé vált, hogy tudományos munkával és szépirodalommal is foglalkozzanak. Átszervezte a papnevelést, mely 1777-től Ungváron folyt. 1780-tól maga is Ungváron lakott. A királyi udvartól 60 növendék eltartásához ösztöndíjat és 5 teológiai professzor számára fizetést eszközölt ki. A püspöki papnevelde tanítási nyelve Bacsinszky halálának évéig a ruszinok fentebb jellemzett irodalmi nyelve volt, a latin csak segédnyelvként funkcionált. Bacsinszky alatt a lelkeskedő papság részére folyósított állami segélyösszeg (szubszídium) jelentősen nőtt, elérte az évi 30.000 Ft-ot. Egységesítette és továbbfejlesztette az elődeitől örökölt és a jezsuitáktól Ungváron maradt könyvtárat, ahová a parochiákról is bekérte a régi, kéziratot könyveket.⁶ Levéltárat létesített, ahová körlevélben bekérte a parochiális irattárak értékesebb régebbi darabjait is.

Nemcsak a püspökségre, káptalanra stb. fordította figyelmét, de a jozefinista elvárásoknak szellemében a rurális papság és a nép anyagi és szellemi jólétével is foglalkozott. A hívek és az alsópapság anyagi helyzetének javítása céljából ki- eszközölte a kincstárnál a lelkészetek, ill. parochiák és parochiális iskolák anyagi segélyezését. Kamarai, vármegyei szervekkel együttműködve a papság anyagi helyzetét jelentősen javító parochiarende- zést hajtott végre. A máramarosi, ungi kamarai birtokokon fekvő parochiákról külön szerződést kötött a kincstárral. A szerződés szerint a parochusok egy, a kántorok fél, a templomszolgák fél telekre lettek jogosultak, térítés nélkül legeltethettek és makkoltathattak. A parochusnak a földesúrtól háromszobás, a kántornak kétszobás lakás járt, ebből az egyik szoba iskola céljára szolgált. A parochus istállóra és csürre is igényt tarthatott. Ezenkívül jelentős összegeket kaptak a templom felszerelésére is. A kincstár hozzájárult

⁵ Дулишковичъ I.: Исторические черты Угросскихъ III. Унгарь 1877. 176.

⁶ Hodinka A.: A munkácsi görög-katolikus egyházmegye... 698-702.

a máramarosi kőtemplom és a vikáriátus épületeinek költségeihez is.⁷ Bacsinszky hasonló tartalmú megegyezést kötött a Schönborn-uradalommal is. A XIX. század elején lezárult parochiarendezés során a magánföldesurakkal kötött tárgyaláskor a kincstárral kötött egyezés volt a mérvadó. *Bacsinszky püspöksége idején történt meg tehát a görögkatolikus klérus teljes anyagi, jogi, tekintélybeli emancipálódása.*

Bacsinszky András 1773-ban részt vett a görög szertartású püspökök bécsi értekezletén, ahol az egyházi könyvekre, az ünnepekre, a naptárra, a papság és hívek helyzetére vonatkozó fontos határozatok születtek. Különösen jelentősnek látjuk azon igény határozott megfogalmazását, hogy az uralkodónó szólítsa fel a megyéket és földesurakat, állítsanak iskolákat a keleti szertartásúak által lakott területeken. Hangot kapott az az elvárás, hogy a keleti szertartású hívek képességeinek és képzettségüknek megfelelően érvényesüljenek a társadalomban, gyermekeik pedig szabadon látogathassák az iskolákat.⁸

Markovics Máténak az Egyetemi Nyomda igazgatójának kezdeményezésére a Helytartó Tanács 1806-ban kikérte Bacsinszky véleményét arról, milyen könyvek kiadására tart igényt egyházmegyéje népiskolái számára, s milyen betűkkel történjen a nyomtatás. Bacsinszky mintegy tucatnyi tankönyv kiadására nyújtott be igényt. A jó erkölcsök, a keresztényi tanítások, szertartástani ismeretek elsajátításához szükséges tankönyvek megjelentetésén kívül szükségesnek tartotta számtankönyv, a jó állampolgár polgári kötelességeit részletező tankönyv kinyomtatását is. Ez utóbbiakat a bibliai történetekhez hasonlóan népnyelven kívánta közreadni.

Bacsinszky 1806-os, tankönyvekre vonatkozó felterjesztésének szűkebb hungariztikai vonatkozása is van. Feliratában külön kitér azon hívek gyermekeire, akik csak a magyar nyelvet ismerik, vagy mint minden egyes városban elegyest magyarul-ruténul-románul beszélnek. A viszonylag kisszámú gyermek kedvéért anyagi meggondolások miatt nem kívánta a magyar nyelvet bevinni a ruszin ázbukába, úgy vélte, tanuljanak azok magyarul, magyar tankönyvekből.⁹

1793-ban Ungváron egyházmegyei tanítóképzőt létesített, melyben az oktatás a korabeli ruszin irodalmi nyelven folyt. 1777-ben valóságos, belső titkos tanácsos lett, meghívást kap 1789-ben a főrendi házba. Ebben a minőségében részt vett az 1790-91., 1792. és 1796. évi országgyűlésen. Ezek az országgyűléseken először nagyobb publicitást kapott nemzeti- nemzetiségi törekvések kimutathatóan hatással voltak a püspök életének utolsó évtizedében kifejtett tevékenységére.

1809. november 7-én hunyt el. Grigássy körlevélrészletei pregnánsan bizonyítják, hogy jelentőségét, személyes érdemeit, szerteágazó kulturális és társadalmi tevékenységének horderejét kortársai is felismerték. A verhovinai esperesi kerület esperese, a ruszin művelődéstörténet számon tartott alakja, Grigássy Mihály

⁷ Гаджега В.: Додатки к исторії Русинів и руських церковей в Ужанской жупі. Наукови записки Товариства Просвити III. 1924. Ужгород: 155-239; Міцюк.: Нариси з соціально-господарської исторії Подкарпатської Русі. II. Прага, 1938. 90-105.

⁸ Гаджега В.: Наші культурні и церковні справи на єпископських нарадах р. 1773. у Відні. Подкарпатська Русь IV. 1927, 105-108, 167-170, 199-201, 213-215; Vö. Pirigy I.: A görögkatolikus magyarság története. Nyíregyháza, 1982. 96-101.

⁹ Кустодиев К.: Церковь угорских русских и сербов в их взаимоотношении. Православное обозрение. Москва, 1873. 28-33.

körlevelében így adja tudtul Bacsinszky halálát: „*Napkeleti egyházunk szemfénye, a ruszinok reménysége, a munkácsi egyházmegye dicsősége, szeretett atyánk, Bacsinszky András őzellenciája (1809) november 7-én elszenderült...*”¹⁰

Itt mutatunk rá, hogy tiszteletére nagyszámú latin, ruszin, magyar és román nyelvű dicsőítő verset, költeményt írtak. Ezek közül A. Valkovszkij, Dohovits B., A. Bajzam ódái irodalmi értékei okán szöveggyűjteményekben, irodalomtörténeti feldolgozásokban is fellelhetők.¹¹ Valkovszkij hiperbolisztikusan Saturnus korához hasonlítja a Bacsinszky nevével jelzett időszakot. Számos, nyomtatásban megjelent könyv is Bacsinszkynek ajánlva látott napvilágot, így pl. Décsi Antal: Az magyar oroszokról való igen rövid elmélkedés. Kassa, 1797; Lódy Péter a német Ch. Baumeister filozófiai munkájának Lvovban 1790-ben megjelent fordítása.

Jeleztem, hogy Bacsinszkyhez magyar nyelven is írtak dicsőítő verseket. Ehhez azt kívánom hozzáfűzni, hogy Bacsinszky idején számos tiszántúli görögkatolikus közösségben magyar nyelven végezték a szentírási olvasmányokat, az apostoli és evangéliumi szakaszokat, s magyarul folyt a prédikáció is.¹² Bacsinszky püspökségének idején keletkeztek az első, kéziratban máig fennmaradt teljes magyar nyelvű liturgia fordítások is. *Kricsfalussy György* ungvári magyar tanár Aranyszájú Szent János miséjét fordította le magyarra, és 1795-ben András napi ajándékként nyújtotta át Bacsinszkynek. A Sztripszky Hiador által teljes egészen közzétett fordítás előtti ajánlásában Kricsfalussy megjegyzi... „*hogy ezen: Görög Anya-szent-egyház Liturgiája nevet viselői Isteni Tiszteletnek Magyarra lett fordításához fogtam, más oka pedig az, hogy nem csak a' miolta ezen Ungvár várossában szerentsém vagyon lakni, hanem máshelyütt is némely jóakaróimtól ezen munkának felvállalására minden módon ösztönöztettem.*” Céloz arra is, hogy Bacsinszky előtt a liturgiafordítások ténye nem újság.¹³ Bacsinszky András ismerte *Krucsay Mihály* korábbi liturgiafordítását is, amely egy Szabolcs vármegyei lelkész, *Lupess István* 1814-ben készített másolatában őrződött meg az utókornak.¹⁴

Bacsinszky András püspök azáltal is beírta magát a magyar művelődéstörténetbe, hogy elindította útjára, és később is önzetlenül támogatta *Görög Demetert*, (1760-1833) a magyar felvilágosodás jeles képviselőjét, a magyar újságírás úttörőjét, az író és szerkesztőt.¹⁵

¹⁰ Lelőhelye: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. Ms 4817/10. Megjelentetve: Udvari I.: Grigássy Mihály körlevelei. Studia Russica. XIII. 1989. 368-408. Bp.

¹¹ Микитась В.: Галузка могутнього дерева. Ужгород, 1971. 22-23; Рудловчак О.: Хрестоматія закарпатської української літератури ХІХ століття. І. Пряшів, 1976. 16-20.

¹² Vö. Grigássy Gy. id. mű. 14, 24, 33, 37-38.

¹³ Sztripszky H.: Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól. Bp. 1913. 124, 125-175.

¹⁴ Az 1806. évi összeírásban is szereplő Lupess Istvánt, 1848-49 hőse és mártírja, Vasvári Pál keresztapjaként is számon tartja a művelődéstörténet. Vö.: *Ivancsó István: A magyar görögkatolikus liturgikus könyveinek anyanyelvi fordításai és kiadványai. A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve. 1912-1987. Nyíregyháza, 1987 158-161; Ld. még: Udvari I.: Vasvári Pál hajdúböszörményi éveiről. Szabolcs-Szatmári szemle 1989. 4. szám 431-432.*

¹⁵ Görög Demeterről Márton József tudós, bécsi professzor írt monográfiát. Vö. *Görög Demeter... életírása...* Bécs, 1834. Márton József professzor Szilágyi János hajdúhadházi református prédikátornál levélben tudakozódott Görög Demeter személyi és családi adatai felől. Szilágyi Kerekes Demeternek a hajdúdorogi esperes-parochusnak küldött érdeklődő levelét teljes terje-

A Bacsinszky – bibliáról (1804-1805)

Külön kell szólnunk a Bacsinszky püspök kezdeményezésére *Tarkovics Gergely*, a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda rutén cenzora, későbbi eperjesi püspök gondozásában 1804-ben, illetve 1805-ben Budán megjelent, Tarkovics tevékenységéhez már hajdúdorogi parochussága idején (1793-1798) is kapcsolódó 5 kötetes Bibliáról¹⁶ (Библия сирѣчь книги священнаго писанія ветхаго и новаго завѣта...) azért is, mert tapasztalataink szerint a régi parochiakon általában megörzödött valamelyik kötete, részben pedig azért, mert a szakirodalomban meg-

delemben közzétesszük. Ebben Bacsinszky A. és Görög D. kapcsolatára is utalás történik.

Fő Tisztelendő Fő Esperes és Parochus Úr!

Bétsi professor, és a Magyar Kurir Szerkesztője Tek. Tudós Márton József Úr szándékozik kiadni Néhai Méltóságos Görög Demeter Udvari Tanácsos Úrnak Életírását a' megbódogultnak kimetszett képével együtt. E' végre a' legközelebbi postanapon egy Levelet küldött hozzám azzal a' kéréssel, hogy kérném meg én a' Fő Tisztelendő Urat némelly ide tartozó adatok közlésére. Kérem annak okéért alázatosan és bizodalommal a' Fő Tisztelendő Fő Esperes Urat, méltóztassék nékem megírni a' Tek. Márton Úr kívánságához képest a' következőket:

1./ Bódogult Görög Demeter Úr mikor született? talán 1760-ban vagy 1761-ben Novemberben? Az Attya Görög Demeter, az Anyja Tóth Sára volt é? Igaz é, hogy ezeknek a' szüléknek ezen öt gyermekeik születtek: Márton, Mihály (kinek fija Mihály Strázsa mester), Anna, Demeter (az udvari tanácsos) Mária? Igaz é, hogy ezeknek a' gyermekeknek Attyok 32 esztendeig volt város Hadnagya?

2./ Ki vólt a' bódogult Udvari Tanácsos Úr gyermek korában Dorogi Parochus? Bacsinszky András é, ki későbben Munkátsi Püspök lett? Mert az vólt az ő legnagyobb jóltévoje és segítője.

3./ Igaz é, hogy a' bódogult Görög Demeter Úr Dorogról Debreczenben ment tanulni a' Grammaticalis Classisokat, onnan Ungvárra, Nagy Váradra, 's a' t.?

Egyéb adatokat is szívesen venne a' Bódogult Görög Demeter Úr életéről Professor Tek. Márton Úr, ki tsak 1801 óta tudja az oda tartozó eseteket.

Azzal a' bizadalommal újítom meg a' fellyebbi alázatos kérésemet, hogy a' Fő Tisztelendő Fő Esperes Úr nem fogja megtagadni tőlem, 's Tek. Márton Úrtól a' Néhai Méltóságos Görög Demeter Úr élete leírására megkívántató adatokat, meggondolván azt, hogy a' megbódogult mind a' Tek. Hajdú Kerületnek, mind különösen Nemes Szabad Hajdú Dorog Városának méltó dísze és ditsekedése vólt. Én a' küldendő adatokat most közelebb October 6-dikán tartandó Debreczeni vásárkor akarnám felküldeni Bétsbe Tek. Márton Úrhoz, Nagy Kereskedő Medgyaszai István Úr által: kérem tehát a' Fő Tisztelendő Fő Esperes Urat, méltóztassék még ezen a' héten vagy a' jövőn elküldeni hozzám a' kért tudósításokat.

Többire betses jó indulatiba ajánlott, alázatos tisztelettel vagyok A' Fő Tisztelendő Fő Esperes Úrnak,

Hajdú Hadházon September 22-dikén 1834.

alázatos szolgálja

Szilágyi János mk.

Helybeli Reformatus Predikátor.

Lelöhelye: Hajdúdorogi Esperesség Levéltára. 1834. Hajdúdorog. Vö. még Márton J.: Görög Demeter... életleírása és a magyar literatúra előmozdítása által, valamint a nevelés pályáján szerzett érdemei. Bécs, 1834, Vö. még: Görög Demeter a polihisztor lapszerkesztő. (A magyar újságírás hajdúdorogi úttörője). Hajdú-Bihari Napló 1990 április 7. 11. old.

¹⁶ E Bibliából vett nyelvi anyagon mutatta be az egyházi szláv nyelvtant Szabó Eumén. Vö. Egyházi szláv nyelvtan. Ungvár 1894. 113. Bőven idéz belőle a „Szöveggyűjteményében” is. Ungvár 1893 17-48.

jelenési helye körül polémia alakult ki. Az ötkötetes mű kiadására Bacsinszky András részéről már 1794 elején lépések történtek. A bécsi Novaković-nyomdától a püspök igen kedvező ajánlatot kapott: olcsó, rövid időn belüli előállítás ígérték neki. Ezt Bacsinszky 1794. április 23-án *Tarkovics Gergely* szabolcsi főespereshez Hajdúdorogra írott latin nyelvű leveléből ismerjük, amelyből világossá válnak a megjelentetés motívumai is. A pocsajevi könyvtárosoktól a szertartási könyvek drágán szerezhetőek be, egy teljes Bibliáért pedig, „amely egyébként nagyon ritka, de szerfölött szükséges” 50-70 rénus forintot is ki kell adni, míg a bécsi nyomda 15 (rénus) rajnai forintért tudja szállítani¹⁷. Bacsinszky püspök 1794. október 8-án 300 példányt rendelt meg a bécsi nyomdától. A megjelenés idejére vonatkozólag ismét kedvező választ kaphatott, mert 1794. december 20-án keltezett latin nyelvű körlevelében megismétli, hogy hamarosan megjelenik a teljes Biblia.¹⁸ E körlevélben részletezi az előfizetés módját, rendjét. *Tarkovics Gergely* 1795. január 20-án kelt főesperesi körlevele lényegében a korabeli ruszin irodalmi nyelv általa használt változatára lefordítva, egy-két fontosabb gondolat latin nyelvű megismétlésével közvetíti a szabolcsi klerus számára Bacsinszky ide vonatkozó rendelkezéseit.¹⁹ A 22 egyházközségből álló alsó-szabolcsi esperességből például a valach parochiákat nem érintette az ószláv nyelvű Biblia megjelentetésének ügye, a többi egyházközség pedig nem válaszolt *Tarkovics* körlevelére, vagy azt jelezte, hogy pénzhány, építkezés stb. miatt nem rendelhet. A hajdúböszörményiek azért nem fizettek elő, mert magyar nyelvű Bibliát kívántak tartani. A Biblia teljes vételárát csak a tehetős hajdúdorogi egyházközség fizette ki, felét pedig a nyírgelsei és a büdi.²⁰ Ma jóval több alsó-szabolcsi görögkatolikus parochián van meg a Bacsinszky-biblia, vagy valamelyik kötete, mely végül is nem Bécsben, hanem Budán, a pesti egyetem nyomdájában látott napvilágot, miután az egyetem megvásárolta a bécsi Novaković-nyomdát. Bacsinszky püspök ugyanis 1806 elején minden egyházközség számára kötelezővé tette annak megvásárlását. A hajdúdorogi levéltári adatok tükrében elképzelhetetlen, hogy a szóban forgó Bibliát Oroszországban nyomták volna, mint azt többen feltételezték. Kétségtelen azonban, hogy moszkvai mintára, moszkvai kiadás nyomán készült el.²¹

Bacsinszky András püspök körleveleiről

A körlevelek a püspöki kancelláriában készültek, és valóban cirkulárak voltak. Az egyházmegyei kancelláriában leírták őket annyi példányban, ahány esperest,

¹⁷ HPL. Fasc. 11. No 1. 1794. április 2.

¹⁸ HPL. Fasc. 11. No 9. 1794. december 20.

¹⁹ A körlevél teljes szövegét ld. Шлепецький А.: Мукачівський єпископ А. Ф. Бачинський та його послання. Науковий збірник Музею української культури. Праців, III. 1967 226-227; Studia Slavica Hungarica XXXII. 1986. 1-4. 89-92.

²⁰ HPL. 1700-1800-as évek anyaga. További jelzet nélkül.

²¹ Részletesebben ld. Studia Slavica Hungarica XXXII. 1986. 63-100.

illetve esperesi kerületet a benne foglaltak érintettek, s elküldték az esperesek címére. Az erre vonatkozó legrégebbi adatunk 1690-ből van. De Camelis püspök körlevelében bejelentkezik a klérusnak, s minden megyéből vagy vajdaságból (!) két-két protopópát hív meg hűségkü letételére.²² 1755-ös egyházmegyei statútumában Olsavszky püspök a körlevelekről is szól: egy tallér büntetés terhe alatt elrendeli azok idejekori továbbítását. Előírja továbbá azt is, hogy a cirkulárét továbbítása előtt minden parochus köteles bemásolni a külön e célra létesített könyvbe, az ún. protocollumba. Bacsinszky András felújította Olsavszkynak a protocollumokra vonatkozó rendeletét, körleveleiben az espereseknek elrendeli, hogy rendszeresen ellenőrizték, rendesen vezetik-e az alárendelt parochusok a protocollumokat.²³

Az esperes a püspöki körlevelet annak elolvasása után vagy továbbküldte a legközelebbi parochushoz, vagy a magasabb rendelkezést esperesi kerülete számára konkretizálva maga is körlevelet szerkesztett. A körlevelek meghatározott formai jellemzők, sablonok, sztereotípiák szerint épülnek fel. Formájukat, stílusukat tekintve a középkori okleveles gyakorlatból nőttek ki. Ezek struktúrájának megfelelően három részre tagolódnak: a bevezetőre, a tulajdonképpeni szövegre s a befejező részre. Mindegyik szerkezeti egységnek megvannak a maga formulái, megfelelő rendje, rendeltetése. Bacsinszky András püspök körlevelezési gyakorlatát ismerjük legjobban. A rendszeres tavaszi és őszi esperesi kerületi gyűlésekhez kapcsolódóan Bacsinszky minden ősszel és tavasszal küldött körlevelet. A kerületi gyűléseken a parochusokon kívül részt vettek a kántortanítók is. A gyűlésekről igazolatlanul távollévő parochusokat Bacsinszky Ungvárra rendelte.

Mivel a ruszin kulturális törekvéseket születésüktől fogva végigkísérte a nyelvi problémája, nem tűnik feleslegesnek kitérni arra sem, hogy a Bacsinszky körlevelek nyelvi hatása is óriási volt. Hiszen minden lelkésznek el kellett olvasnia, bemásolnia a protocollumba, és kihirdetnie a hívekre vonatkozó részeket. (Újra felidézem, a XVIII. század végén a munkácsi püspökségnek 729 parochiája volt, ugyanannyi pappal, akik 60 esperesség területén működtek.) Nyelvi hatásukról az is tanúskodik, hogy az esperesi körlevelek esetenként teljes mondatokat idéznek belőlük.²⁴ Bacsinszky körleveleit, (s egyéb hivatalos dokumentumait) irodalmi nyelvi normák hordozójának, a körlevelek nyelvét, nyelvezetét normának tekintették. A XIX. századi kárpátaljai ún. jazicsie gyökerei a Bacsinszky-kancellária írásgyakorlatához nyúlnak vissza. A jazicsie tehát nem szerves, nem előzmények nélküli, nem érthetetlen irodalmi nyelvi képződmény, mint ahogy azt több kutató leegyszerűsítve látta.

Bacsinszky körlevelei tematikailag – tárgykörileg két jelentősebb csoportra bonthatók.

²² Vö. Udvari I.: Adalékok a kárpátukrán írásbeliség történetéhez. Megjegyzések De Camelis J. nyomtatott műveinek és körlevelének nyelvezetéről. Russzisztika. Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyháziensis. t. 11/E. 1987. 157-165.

²³ HPL. 1700-1800. évi anyagok. Jelezetlen.

²⁴ Egyes szabolcsi, szatmári községek görögkatolikus parochiáin előfordult, hogy Bacsinszky körleveleit magyar nyelvre fordítva vezették be a protocollumba, nyilván így is hirdették ki őket. Vö. pl. Timár, Fábriánháza protocollumait. Hajdúdorogi Egyházmegye Könyvtára.

1. A körlevelek egyik csoportja a világi hatóságok, főleg a Helytartótanács s a kancellária rendeleteihez, leirataihoz kapcsolódik, azokat konkretizálja, értelmezi.
2. A körlevelek másik csoportjának tartalma független a világi hatóságoktól, egyházi-vallási, művelődési stb. kérdéseket vet fel.

Az első csoportba tartozó körlevelekben tükröződik az államnak a felvilágosulás szellemében fogant egyházpolitikai törekvése, hogy a papságot a speciális egyházi-vallási funkcióján túl az állami feladatok, rendeletek végrehajtásával is bevonja a társadalmi munkamegosztásba.²⁵ II. József pedig alapjában véve állami hivatalnoknak tekintette a papot, aki speciális, vallási funkciói mellett az állami rendeletek kihirdetésével, a népoktatás fejlesztésével is foglalkozik. A Bacsinszky-körlevelek e szellemben szorgalmazzák a lelkészek által végzett egyházi-állami lélekösszeírás (*Conscriptio animarum*) pontos végrehajtását, a papság felvilágosult szellemű ténykedését járvány, éhínség, aszály idején; a porosz-osztrák, majd a francia-osztrák háború idején termény-, pénz-, sőt a sebesültek kötözésére szolgáló textíliák gyűjtését. Egy körlevél szorgalmazza a süketnémák segélyezésére történő gyűjtést is. A hosszan tartó háborúkkal magyarázhatóan sok körlevélben esik szó leszerelt, továbbszolgáló vagy szökött katonákra vonatkozó tudnivalókról. Ismeretes, a korabeli Magyarország államvallása a katolicizmus volt. A katolikus egyház kínos pontossággal ügyelt arra, hogy a vegyes házasságban felnövő gyerekek katolikus nevelésben részesüljenek, s hogy a reverzális-kényszer megszegői állami büntetésben is részesüljenek. Így több körlevélben esik szó a vegyes vallású vagy rítusú házasságok regisztrálásáról, a vegyes házasságban nevelkedő gyermekek összeírásáról. Több körlevél is elrendeli az apostaták regisztrálását, a katonának állott vagy befogott hívek számának kimutatását, a császári-királyi fegyverek sikereiért történő liturgizálást,²⁶ a nemesi felkelők (*insurgensek*) számára történő gyűjtést, a parochusok, kántorok vetésterületének felmérését stb. A Helytartótanács felvilágosult szellemű, egyházi-vallási tartalmú rendeleteit is püspöki körlevél konkretizálja: így pl. Mária Terézia rendeletéhez kapcsolódóan hirdették ki, hogy sem a papok, sem a hívek ne járjanak egy napon túli járóföldre lévő búcsúba; ne forduljon elő olyan eset, mint 1779-ben Bukócon, ahol a Szent Kereszt Felmagasztalása ünnepe 65 pap gyűlt össze gondozatlanul hagyva gondjaira bízott nyájukat, tanítás nélkül hagyva népüket.²⁷ Bacsinszky a Helytartótanács rendelete szerint kérte a házfőnökválasztást lebonyolítani; esperesi engedély nélkül eltiltotta a galíciaiak, oroszok, (muszkák) csehek, morvák, sziléziaiak, erdélyiek s katonák megesketését. Mária Terézia halála alkalmából is körlevelet szerkesztett Bacsinszky. Ebben nem-

²⁵ Magyarország története 1686-1790. Szerk. Ember Gy. – Heckenast G., Bp. 1989. 1043-1057, 1125-1159.

²⁶ Bacsinszky András püspök és Tarkovics Gergely Szabolcs vármegye főesperese ilyen tartalmú körleveleit az osztrák-porosz ill. osztrák-francia háborúk korából ld. Udvari I.: A keletiszlovák irodalmi nyelv ismeretlen emléke 1778-ból. (Magyar helyesírású keletiszlovák nyelvjárási emlék Mária Terézia korából) In. *Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyháziensis*. tom 12/c. Nyelvészeti Közlemények. Nyiregyháza, 1990.

²⁷ Bacsinszky A. körlevele. 1799. március 24. HPL. Fasc. 4. No 28. Publikálva: Шлепецький А.: Мухачівський єпископ А. Ф. Бачинський та його послання. Науковий збірник Музею української культури. Пряшів, III. 1967 226-227. A továbbiakban *Slepeckij 1967*.

csak a gyász kifejezését határozta meg, hanem a ruszinok szempontjából értékelte a királynő szerepét, jelentőségét is.

A második csoportba tartozó Bacsinszky-körlevelek nemzetébresztő szellemben az anyanyelvi műveltség, iskoláztatás színvonalának emelését is szorgalmazták, csökkenteni igyekeztek az anyanyelvi kultúrának a latinos műveltség terjedése következtében történő leértékelődését. E körlevelek emelkedettségükkel tűnnek ki. Hangsúlyozom azonban, hogy a fenti hangnemet és témát megütő körlevéllel a püspök 1795-ben jelentkezett először. Ennek kulcsa és magyarázata meglátásom szerint az, hogy a 90-es évek első éveiben Bacsinszkyt új élmények érték, látóköre, horizontja jelentősen tágult. 1789-ben meghívást kapott a főrendi házba. Ebben a minőségben részt vett az 1790-91-es, majd az 1792-es és 1796-os országgyűlésen. Érdemes idézni Bacsinszky Dorog hajdúváros tanácsának és communitásának küldött magyar nyelvű leveléből. Dorog városa 1789-től tárgyalt Bacsinszkyval arról, hogy meg kíván válni parochusától, Kopcsay Jánostól. Bacsinszky 1792. év novemberében az országgyűlésről történt hazatérését követően tájékoztatja a dorogi hadnagyot, majd a „Nemes Tanácsot és Communitast”, miért nem intézkedett korábban.

„Becsületes Nemes Tanács s Communitas, Kristusban Kedves Lelki Fiaim! Jól emlékezem rólla, minémű ígéretet tettem vala még 1789-dik esztendőben... mind azon által, hogy én azon ígéretemet ekkoráig is bé nem teljesítettem, oka az, hogy éngemet mostanában említett esztendőben a Felső Bányai és Máramarosi elmulhatatlan többnyire egész nyáron tartott utaim, ugyanakkori esztendőben Bétsbe való járásom, s ottan 1790-dik esztendőben is akkori tovább való mulatásom, következő képpen pedig mindjárt azon 90-dik 91-dik és 92. esztendőben is nem tsak a Felső Fejedelmink történt véletlen változásai, hanem a Nemes Magyar Hazánk, s Országunk hosszabb időkhig tartatott gyűlései is annyira meggátoltak, hogy szükségképpen a Publicum nagyobb dolgait bővebben megfontolván, ígéretemnek eleget nem tehettem, s azért is bétellegesítését tsendesebb időkre, de mindazon által mindenkori emlékezetemnek halasztani kényszeríttem...”²⁸

„A publicum nagyobb dolgainak bővebb megfontolása”, mérlegelése, a „Nemes Magyar haza és Ország hosszabb időkhig tartatott gyűlései” kimutatható hatást gyakoroltak Bacsinszkyra. Az 1790-es, Budán összeült országgyűlés a jozefinista kormányzat németesítő és beolvasztó kísérletére reakcióként kialakult magyar nemesi-nemzeti mozgalom jegyében ült össze. Bacsinszky ugyanakkor tájékozódhatott a magyar mozgalom ellenhatásaként jelentkező nemzetiségi (szerb, román) törekvésekről is. Valóban, az 1795 utáni körlevelekből kiérződik a nemzetiségi mozgalmak visszhangja, a nemzeti-nemzetiségi ideológiák egyik legfontosabb összetevője: a nép felé fordulás, az intelligencia és a nép egysége szükségességének gondolata.

Az 1795 utáni körleveleit maga a püspök olyan alapanyagnak tekintette, amelyek elsajátítása biztosíték a papi, kántori hivatás eredményes végzésére. A pontokba szedett utasítások dörgedelmes, atyáskodó hangnemben erkölcsi normáktól

²⁸ HPL. Fasc. 10. No. 16. 1792. nov. 28.

a gyakorlati instrukciókig beszabályozták az esperes, a parochus, a kántor, gyermek és szülő működési területét. Vessünk pillantást a körlevelek tartalmára.

Milyen képet rajzol körleveleiben Bacsinszky a ruszin népről?

A ruszin nép rendkívül szegény, elesett, a kicsik és nagyok egyaránt tudatlanok, műveletlenek, sok közöttük a szabados gondolkodású és ingatag erkölcsű. A ruszin nép túlnyomó többsége földműves, pásztor, feltűnően kevés közöttük az iparos ember. Éppen ezért a püspök elrendeli, hogy a parochusok kötelesek a tanítást tétre koncentrálni, mert olyankor a pásztorok gyerekei is otthon tartózkodnak. Előkelőbb iparos szakmákban, mint festő, faszobrász, kőpíró, könyvkötő, aranyműves stb. pedig egyáltalán nem lehet ruszint találni. Hiányoznak a kereskedés szférájából is. Még a templomi edényeket, ruhákat, kegyszereket is zsidó kereskedők árulják nekik, e kereskedők jelentős része galíciai eredetű.²⁹ Bacsinszky az egyházmegye fiataljainak ajánlja, hogy azok, akik okosak, értelmesek, de a papi pálya iránt nem éreznek elhivatást, menjenek iparos pályára. És egyébként sem lehet minden ifjúból pap – jegyzi meg. Kéri a parochusokat, hogy gyermekeik és az egyházmegye közös érdeke okán minél több ifjút irányítsanak iparos pályára. Mivel az idegen mesterek igen nagy pénzekhez jutnak a munkácsi egyházmegyeben végzett munkáik után, a ruszin ifjak körében különösen dicsérendő és hasznos dolog a festő, fafaragó-sobrász, könyvkötő, aranyműves szakmák meghonosítása, ezért elrendeli, hogy a parochusok maguk, vagy híveik gyerekeit irányítsák e szakmák, foglalkozások felé. Büntetés terhe alatt megtiltja, hogy az ide-oda vándorló galíciai zsidóktól a parochiák templomi edényeket, ruhákat stb. vásároljanak.³⁰ A körlevelekből is kiderül, ruszinok jelentős számban élnek más nyelvű és vallású népek között. Sajnálattal jelzi, hogy a vegyes etnikumú és vallású közösségekben élő ruszinok, általában papjaik közömbössége miatt igen gyakran vallást vagy ritust váltanak, majd elhagyják nyelvüket is.

Bacsinszky András püspök a papságról

A munkácsi egyházmegye jobb sorsra érdemes népének, a ruszinoknak természetesen, hivatott vezetőjének és képviselőjének Bacsinszky a papságot tekinti. A papsággal szemben azonban nem elfogult. Dörgedelmes hangnemben tárja fel azt, hogy a klérus egy része tudatlan, műveletlen, feslett életű, pénzéhes, részeges, felegyelmezetlen, lelkiismeretlen, hivatalában rest és hanyag. Sok pap nem, vagy alig

²⁹ Bacsinszky A. körlevele. szept. 18. Parochiális irattár. Sátoraljaújhely.

³⁰ Bacsinszky A. körlevele. 1800. márc. 24. HPL. Fasc. 15. No 29; publikálva: Slepeckij 1967. 227-229.